

הלכה ואקטואליה

הרב אריה כץ

דרכי שו"ת חדשות (טלפון, אינטרנט ומסרונים) - יתרונות, חסרונות ומסקנות

פתיחה

ד. תכני השו"ת באינטרנט
ה. שו"ת מסרונים (SMS)
ו. מסקנות

א. צורות השו"ת הקלאסיות
ב. שו"ת בטלפון
ג. מאפייני השו"ת האינטרנטי

פתיחה

בבואנו לנתח את תופעת השאלות והתשובות באמצעות האינטרנט והמסרונים (SMS), עלינו ראשית להפנים שמדובר בתופעה נרחבת ביותר שלא ניתן להתעלם מקיומה, בין אם נתמוך בה בכל כוחנו ובין אם נביע התנגדות לצורת ההתקשרות החדשה הזו בין הרב לשואל. רק כדי לסבר את האוזן, קיימים ברשת למעלה מחמישים אתרים המציעים תשובות לשאלות הלכתיות, חלקם לשאלות כלליות וחלקם לשאלות ספציפיות כגון רפואה והלכה, טהרת המשפחה, מצוות התלויות בארץ, גיור, שמחות ועוד. קיימים גם אתרים של ישיבות המציעות בין השאר מענה לשאלות, וכן אתרים המיועדים לפנייה לרב מסוים. גם כמות התשובות שכבר נענו באמצעות האינטרנט היא עצומה: במאגרים של שני האתרים בהם מספר התשובות הרב ביותר, "כיפה" ו"מורשת", נמצאות מאות אלפי תשובות¹. הרבנים שענו ועונים על תשובות באינטרנט נמנים עם כל גוויי הציונות הדתית, וישנם אף רבנים חרדים שעוסקים בכך. כל זאת, למרות שמדובר בסוג שו"ת חדש יחסית, הקיים כעשר שנים בלבד². נראה שתופעה זו רק תלך ותגבר עם הזמן³, ועלינו לנתח ולהתייחס אליה

- 1 באתר 'מורשת' לבדו היו בשלהי תשע"ד למעלה מ-120,000 תשובות.
- 2 איסוף הנתונים נעשה בעזרת אתר "ישיבה" של ישיבת בית אל, אשר מאגד בתוכו הפניות לכל האתרים המפיצים תורה ברשת האינטרנט.
- 3 אוסיף, למען הגילוי הנאות, שגם כותב שורות אלו עוסק מידי פעם במתן מענה לשאלות שנשלחו באינטרנט, הן בעבר במסגרת פרויקט "Ask the Rabbi" המשותף לכולל "ארץ

במלוא הרצינות. בדברים להלן אני מציג בקיצור את דרכי ההתקשרות המקובלות בין השואל לרב מול הדרכים החדשות, ומעלה נקודות למחשבה בעניין זה. אין לי כוונה ואפשרות למצות כאן את הנושא.

א. צורות השו"ת הקלאסיות

נבדוק קודם מהן הדרכים הקלאסיות בהן נענו ונענים גם היום שואלי דבר ה' זו הלכה, ומה הן היתרונות והחסרונות בדרכים הללו.

1. הדרך הראשונה היא באמצעות פנייה ישירה לרב, וקבלת תשובה במקום. כך נשאלו מרבית השאלות מאז ומעולם. למענה בעל פה מספר יתרונות:

- בראש ובראשונה, מתן מענה מיידי לשאלה שנשאלה.
- בנוסף לכך, עצם העובדה שמתקיים דו־שיח ישיר בין הרב לשואל מאפשר לרב לדלות פרטים נוספים מהשואל שעשויים להשפיע על התשובה ושלא היו חלק מהשאלה המקורית, וכן קיימת הזדמנות לשואל להבהיר את כוונתו במידה וזו לא הובנה כיאות על ידי הרב⁴.
- פנייה ישירה לרב מתבססת בדרך כלל על היכרות ברמה מסוימת בין הרב לשואל, דבר שעשוי גם הוא להשפיע על התשובה. לדוגמא, במקרים בהם דבר הותר רק במקום הפסד מרובה, הגדרתו של "הפסד מרובה" משתנה בהתאם למצבו של השואל, ועל הרב לדעת פחות או יותר מה מצבו כדי לענות כיאות על השאלה.
- ישנן שאלות בהן יש צורך להביא את נשוא השאלה לרב, כגון שאלות של טריפות ומראות.

על אף היתרונות המרובים של מתן התשובות בעל פה, ישנם גם מספר חסרונות בכך:

- הצורך להשיב תשובה מיידי עלול לגרום לטעויות או לחוסר בירור מספיק של השאלה. ניתן להתגבר על חיסרון זה כאשר הרב אינו משיב מיד, הוא מבקש מהשואל לחזור אליו מאוחר יותר ועד אז ימצא פיתרון לשאלתו; אך לא תמיד זה מעשי.
- שאלות מסוימות הינן שאלות בעל משקל ציבורי או שהתשובה עליהן הינה חידוש הלכתי, ולא כל רב הינו בר הכי להכריע בהן. גם כאן קיימת אפשרות לדחות את מתן התשובה ולהתייעץ עם רבנים בכירים מהשואל לפני מתן התשובה.

4 חמדה" ול-OU, והן בהווה במסגרת תפקידי כרב משיב במכון פוע"ה. כל ביקורת שתהיה במאמרי הינה ביקורת מבפנים המכוונת, בין היתר, גם כלפיי. נוסף על כך, הקשר שנוצר בין השואל לרב בשאלה עשוי להביא להתפתחות הקשר ביניהם גם בתחומים נוספים.

- תשובה בעל פה היא לרוב קצרה ואינה כוללת מקורות וטעמים⁵, ולכן קשה להסיק ממנה לגבי מקרים דומים בעתיד.
 - כאשר אין אמון מלא של הציבור כלפי הרב - השואל יימנע מלגשת אל הרב כדי לשאול, במיוחד כשמדובר בשאלות הדורשות חשיפה אישית. קיימים גם בני אדם שאינם מסוגלים לשתף דמות אחרת בבעיות אישיות-הלכתיות שלהם, או שאינם חברים בקהילה בה קיימים יחסי אמון כאלו בין הציבור לרב.
2. שאלות בכתב, חלקן גם נדפסות בהמשך ומהן נוצרה ספרות השו"ת. עצם פרסומן של תשובות אלו מעיד שהרב כותב התשובה (או מי שהוציא את ספרו לאור) חשב שקיימת תועלת ציבורית בפרסום התשובות. תשובות אלו מכילות לא רק את עצם הפסקה, אלא גם, ובעיקר, את הנימוקים והמקורות לו. היתרונות בסוג שו"ת שכזה:
- התשובות הללו נכתבות לאחר מחשבה מעמיקה ושיקול דעת נרחב, ובוודאי שהן מפורסמות רק לאחר שיקול דעת שכזה, ולכן משקלן ההלכתי הרבה יותר משמעותי. לאחר הוצאת הספר לאור יכולים רבנים אחרים להגיב על התשובות שנדפסו, ומתוך משא ומתן של הלכה מתבררים הדברים יותר.
 - רבנים יכולים להסיק מסקנות בשאלות אחרות מתוך הדיון והמקורות ההלכתיים בתשובה.
 - התשובות מקבלות פרסום רחב מבחינת המקום והזמן.
- החסרונות:
- לעיתים לוקח זמן רב מרגע שהשואל שולח את שאלתו ועד שהוא מקבל תשובה. בימים עברו זמן זה יכול להימשך שבועות וחודשים, אך גם בזמננו זה עשוי לקחת זמן⁶.
 - פעמים רבות הרב הנשאל אינו מכיר את השואל ואת רקעו.
 - היכולת לברר פרטים נוספים מוגבלת. ניתן כמובן לשלוח בחזרה בקשות להבהרה, אך הדבר מאריך בצורה משמעותית את משך הזמן לקבלת התשובה. נוסף על כך, כל בירור בכתב משאיר חשש להבנה לא מדויקת של השאלה.
 - לא כל תשובה שהועלתה על הכתב ראויה להיכנס גם לספר מודפס, אלא אם כן יש בתשובה מן החידוש. כמו כן, ספר שו"ת שיצא לאור על ידי מי שאינו תלמיד חכם מובהק ערכו מוגבל⁷.

5 או שהיא כוללת מקורות מעטים ושטחיים.
 6 אמנם ניתן כיום להעביר תשובות דרך הפקס או הדוא"ל, דבר שמקצר משמעותית את זמן משלוח והגעת התשובה; אך במידה ומדובר בתשובה מורכבת הדורשת שיקול דעת מעמיק, הזמן שמוקדש למענה לתשובה עשוי להיות ארוך (אלא שזה נכון כאמור גם בתשובה בע"פ).
 7 כמובן שיש לדון בכל שאלה לגופה, ואם התשובה נכתבה בצורה מעמיקה ניתן להפיק ממנה תועלת גם אם הרב המשיב אינו מוכר כבר סמכא.

ב. שו"ת בטלפון

עם התפתחותם של אמצעי התקשורת, ובעיקר המצאת הטלפון לפני למעלה ממאה שנה, החל עידן חדש ביכולת ההתקשרות בין בני אדם במקומות שונים, והדבר השפיע כמובן גם על האפשרויות במתן מענה לשאלות ותשובות. אם ננתח את הנקודות המאפיינים הייחודיים לדרכי התשובות פנים אל פנים ובכתב, נמצא שהמענה באמצעות הטלפון דומה ברובו למענה פנים אל פנים, הן ברמת המיידיות של המענה, הן ברמת הקיצור של התשובה והן ברמת יכולת הרב לברר פרטים נוספים באופן ישיר. אף על פי כן, ישנו הבדל מובהק בין המענה פנים אל פנים למענה הטלפוני, והוא שהשואל אינו עומד לפני הרב. יתרונותיו של מצב זה הם:

- אפשרות לקבלת מענה מידי לשאלות דחופות במקום שאין רב או כשאנו נגיש.
- אפשרות לשאול בעילום שם וללא חשש להיחשף, כך מצטרפים למעגל השואלים כאלו שלא היו שואלים את הרב פנים אל פנים.
- היכולת לרכז שואלים ממקומות שונים נותנת את האפשרות להתמקצעות בחלקים הלכתיים מסוימים, ולתשובות מוסמכות יותר. כך קמו בעשרות השנים האחרונות בתי הוראה שיש להם מומחיות עיקרית בכשרות, טהרת המשפחה, מצוות התלויות בארץ, דיני ממונות ועוד⁸.

אולם במקביל ליתרונותיו של המענה הטלפוני, יש בו גם חסרונות מסוימים:

- ההתאמה האישית של התשובה הטלפונית אינה מיטבית כפי שהיא במענה פנים אל פנים, אלא אם כן מדובר ברב המכיר היטב את השואל.
- התשובות בטלפון גורמות לביטול המושג "מרא דאתרא", שהרי השואל יכול להתקשר לכל רב שירצה. אולם נראה שירידת מעמדו של הרב כ"מרא דאתרא" נובעת מסיבות רבות נוספות, ובסופו של דבר יתרונות המענה הטלפוני גדולים מחסרונותיו.

ג. מאפייני השו"ת האינטרנטי

- בראש ובראשונה, האנונימיות של השואלים. באינטרנט בדרך כלל אין השואלים מזדהים בשמותיהם, ואף אם יעשו כך, במרבית המקרים הרב המשיב אינו מכיר את השואל כלל מפני שבדרך זו אין כבר משמעות למיקום הגיאוגרפי ולמסגרת החברתית-דתית וכו'.

⁸ הדבר מחייב כמובן דיון ארוך וממצה בשאלה מיהו "הרב הרצוי" - האם איש אשכולות יודע כל, או מומחה לחלקים מסוימים של התורה. דיון זה אין כאן מקומו, אולם עלינו להכיר בכך שגם בעבר היו רבנים מומחים לדבר אחד (כגון בענייני סת"ם, באיסור והיתר, בחו"מ ועוד).

- אנשים שאינם מרוצים מפסק הלכה שנתן הרב המקומי, מנצלים את האפשרות לקבל מענה באמצעות האינטרנט על מנת לחלוק על רבם⁹.
- היתרון באנונימיות הוא בכך שאנשים אשר אינם נמצאים בקשר עם דמות רבנית או שמתביישים להיחשף יכולים לשאול רב. קרוב לוודאי שחלק נכבד ביותר מהשאלות שנשאלו באינטרנט לא היו נשאלות כלל אם לא הייתה קיימת האופציה הזאת.
- הזמינות והקלות בה ניתן לשלוח שאלה: שליחת שאלה דרך האינטרנט היא הדרך הקלה והנוחה ביותר לשאול שאלות. אין פשוט ונוח מאשר לשבת ליד המחשב או להשתמש בטלפונים החכמים ולכתוב את השאלה בזמן שנוח לשואל, והקלות הזו מעודדת את ההזדקקות לשאלת רב.
- מצד שני הזמינות גורמת בין השאר לתופעה נפוצה ומכוערת של שליחת שאלה זהה למספר רבנים, כאשר השואל בוחר מתוך מגוון התשובות את התשובה הנוחה לו. אמנם בסוג שאלה כזה הרב מצידו יכול להשיב מיד, ויכול גם ליטול לעצמו זמן נוסף על מנת לברר את התשובה בלי לחץ של השואל.
- אחת התכונות הייחודיות לאינטרנט, שנעשה בה שימוש באתרי השו"ת¹⁰, היא היכולת לשמור ולהציג את כל מאגר השאלות והתשובות¹⁰. אולם התשובות בפורמט זה בדרך כלל אינן מפורטות כבספרי השו"ת, והזמינות שלהן לציבור הרחב, שפעמים רבות אינו יודע להבין דבר מתוך דבר, עלולה לגרום לתקלות. ישנן גם פסיקות המיועדות לפרט שפרסומן ברבים הופך אותן לפסיקה לכלל, למרות שלא יועדו לכך והן אינן מתאימות וראויות לכך. הימצאותן של תשובות רבות חסרות ערך במאגרים אלו עלולה להביא לזילות בערך השו"ת בפרט, ופסיקת ההלכה בכלל¹¹.

ד. תכני השו"ת באינטרנט

הרבנים המשיבים באתרי השו"ת משתדלים לתת תשובה כמעט לכל שאלה שנשאלה, בלי קשר לנושא שלה, למידת חשיבותה, למורכבותה ול"נפישותה". יש בזה

- 9 יש לציין שתופעה כזאת קיימת גם בשו"ת רגיל בכתב, אך העובדה שאין השואל מזדהה באינטרנט עלולה להחריף תופעה זו. בעיה זו קיימת גם במענה באמצעות הטלפון עליו כתבנו לעיל, אלא שהיא מתעצמת באינטרנט, בו בזמן קצר ניתן להפנות את השאלה לרבנים רבים.
- 10 כמוכן ללא ציון פרטי השואל, גם במקרים בהם הוא הזדהה כששלח את שאלתו. כמו כן, במרבית האתרים קיימת אפשרות לשואל לבקש שלא יפרסמו כלל את השאלה והתשובה שקיבל, ובדרך כלל בקשה זו מכובדת.
- 11 יתכן שכדאי להמליץ למנהלי האתרים למנות תלמיד חכם מביין-עניין שיעבור וינפה מדי פעם את התשובות שמועלות לאתר, ויסיר תשובות שלא כדאי שישארו לצמיתות במאגר התשובות. וראה להלן.

מצד אחד ברכה רבה, כך הציבור השואל והצופה בתשובות רואה ומבין את העומק והמרחב העצום של כל תחומי התורה. מצד שני, לעיתים נכתבות תשובות בנושאים סבוכים ומורכבים שאין מאחוריהן משא ומתן הלכתי ודיון לאמיתה של תורה, כיוון שהכותב מסתפק בנתינת התשובה ללא מקורות הלכתיים או בציון מקורות מינימאליים. יתכן שהעובדה שחלק נכבד מהשאלות הנשאלות באינטרנט אינן זקוקות משא ומתן הלכתי משליכה גם על התשובות לשאלות הכבדות יותר, או שהעומס המוטל על הרבנים המשיבים באינטרנט אינו מאפשר להם לדון באריכות ובעמקות בשאלות העומדות לפנייהם, גם כאשר מדובר על שאלות הדורשות עמקות והרחבה. חלק מהרבנים המשיבים באינטרנט אינם רואים בבמה זו מקום להשבת תשובות בסגנון הקלאסי, ומראש משיבים תשובות שטחיות גם לשאלות הדורשות עומק ועיון.

ה. שו"ת מסרוני (SMS)

בשנים האחרונות נמצא פיתרון גם לשאלות הדורשות מענה מידי, והוא באמצעות שו"ת במסרוני. יש בשיטה זו תועלת רבה לאנשים הזקוקים לתשובה מיידית לשאלה הלכתית ואין בסביבתם העכשווית רב זמין. אולם עיון בתשובות מסוג זה מלמד שלעיתים אנשים משתמשים בכלי הזה גם לשאלות עקרוניות שאינן דחופות, בהן יעילותו של שו"ת ה-SMS מוגבלת. תמוהה בעיני העובדה שתשובות מסוג כזה מתפרסמות בציבור באתרים מסוימים ובדפי פרשת שבוע, שכן התועלת הציבורית שבהן מוגבלת.

בעניין זה, שו"ת באמצעות מסרוני בטלפון הנייד סובל מאותן חסרונות של שו"ת האינטרנט, אולם באופן נרחב וברור הרבה יותר, מכיוון שהיכולת לכתוב באריכות איננה קיימת במסרון, וקיים החשש שפרטים חשובים לא יועברו לרב המשיב, או שעקב קיצורה של התשובה היא תובן באופן מוטעה על ידי השואל. לכן ראוי לכאורה שתשובה באמצעות מסרון תינתן רק לשאלה דחופה שנוסחה בצורה ברורה. בכל מצב אחר יש לענ"ד לרב המשיב לענות שיש לפנות אליו טלפונית, על מנת להסביר לו את השאלה ופרטיה בצורה מסודרת.

ו. מסקנות

ההתפתחות הרבה של שו"ת האינטרנט והמסרוני בעשור האחרון מלמדת על הצימאון העצום שיש בציבור לאפשרות לשאול רב, במיוחד בעידן בו הקשר האישי עם הרב אינו קיים תמיד. אעפ"כ, לעיתים התשובות שניתנות אינן יעילות מספיק עקב הצורך בתשובה מיידית, חוסר הכרת השואל וחוסר היכולת לקבל ממנו נתונים מדויקים. גם הערך של התשובות הללו לדורות מוגבל, וכן ישנם המשתמשים בתשובות הללו לנגח פסק של רבנים אחרים, או מפרשים את התשובות הקצרות

באינטרנט ובמסרונים באופן מוטעה. יש לברך על היכולת לקבל מענה הלכתי גם באמצעות האינטרנט, אך ראוי שהרבנים והאתרים המשיבים יאמצו להם מספר הגבלות:

- רצוי לפרסם באתרי התשובות שלכתחילה על השואלים לפנות ישירות לרב הקרוב אליהם, ורק במקרה שאין אפשרות כזו, כגון שאין השואל מכיר רב כזה, או שהשואל ימנע משאלת השאלה באופן כזה, ישאל את שאלתו באתר. כמו כן, על הרבנים בכל אתר ואתר מוטלת כחלק מעבודתם החינוכית להדגיש בפני הציבור את החשיבות של שאלת רב פנים אל פנים.
 - יש להדגיש את העובדה, שהאינטרנט הינו מעין "בית הוראה" וירטואלי, ולא תחליף לספרי השו"ת הקלאסיים¹².
 - יש להדגיש שמכוער הדבר לשאול שאלה זהה לרבנים שונים, ללא ציון שהשאלה נשלחה גם לרב אחר ובלי לציין מה הייתה תשובתו¹³.
 - במקרה ומדובר בשאלה סבוכה שפרטיה מרובים, על הרב לבקש מהשואל ליצור קשר אישי על מנת שיוכל לענות על השאלה כיאות.
 - כשמדובר בתשובה שיש בה מן החידוש ההלכתי, אין להסתפק בתשובה לאקונית וקצרה, אלא להשיב בצורה מפורטת ומלווה במשא ומתן הלכתי, תוך ציון מקורות. באם זמנו של הרב המשיב מוגבל לא כדאי שישב על שאלה כזו, ובודאי שלא לפרסם אותה. הדברים נכונים עשרת מונים כשמדובר בשאלה שנשאלת באמצעות מסרון - **לא נכון כלל לענות על שאלות מורכבות באמצעות מסרונים.**
 - אם מדובר בנושא רגיש מבחינה ציבורית, הזהירות הנדרשת חשובה שבעתיים, במיוחד לאור העובדה שאין מדובר בספר הנקרא בעיקר על ידי לומדי תורה, אלא בפרסום שנקרא על ידי כל גולש ברשת האינטרנט. הדברים נכונים עוד יותר כאשר מדובר על תשובה שנכתבה בקיצור וללא משא ומתן הלכתי.
 - על אתרי השו"ת והרבנים המשיבים לשקול היטב את מדיניות הפרסום באינטרנט, ולא לפרסם כל תשובה שנשלחה. שאלות שנשלחו במסרונים, נראה שאין טעם לפרסם כלל.
- נסיים בתפילה שגם הקשרים מהסוג החדש בין השואל לבין הרב יביאו לקידוש שם שמים ברבים, ושגם השואלים וגם המשיבים ישתמשו בזהירות בכלי התקשורת רבי העוצמה האלו.

12 עיון בספרי שו"ת שיצאו בשנים האחרונות המבוססים בין השאר על תשובות שנענו באינטרנט מחזק את הקביעה הזו.

13 ישנם אתרים שאינם מאפשרים שליחת שאלה זהה לרבנים שונים, אך המגבלה הזו קיימת רק בתוך האתר ואינה מהווה מענה לבעיה. גם בנושא זה יש לפעול בעיקר בכיוון החינוכי.